

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-56>

УДК 338.123:338.262.4

СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

ESSENCE AND PRINCIPLES OF FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF AGRICULTURAL ENTERPRISE DEVELOPMENT

Федірець Олег Володимирович
кандидат економічних наук, доцент,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9710-4644>

Fedirets Oleh
Poltava State Agrarian Academy

Стаття присвячена актуальним питанням формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери. Систематизовано термінологію та уточнено ряд формулювань, зокрема поняття «організаційно-економічного механізму». Визначено основні характеристики зазначеного механізму. Проведено групування принципів формування організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємства залежно від організаційного та економічного спрямування. Сформульовано на основі визначених принципів відповідні функції механізму, які забезпечують встановлення цілей, планування, оцінку, аналіз стану та прогнозу розвитку підприємства, розробку і прийняття оптимальних рішень, гарантування взаємодії локальних механізмів, організацію та регулювання, й завершуються контролем та впровадження системи моніторингу внутрішнього і зовнішнього середовища що забезпечують життєздатність підприємства.

Ключові слова: розвиток, система, управління розвитком, механізм, формування, підприємство, система управління.

Статья посвящена актуальным вопросам формирования организационно-экономического механизма развития предприятий агропродовольственной сферы. Систематизированы терминологию и уточнен ряд формулировок, в частности понятие «организационно-экономического механизма». Определены основные характеристики указанного механизма. Проведена группировка принципов формирования организационно-экономического механизма управления развитием предприятия в зависимости от организационного и экономического направления. Сформулировано на основе определенных принципов соответствующие функции механизма, которые обеспечивают установление целей, планирование, оценку, анализ и прогноз развития предприятия, разработку и принятие оптимальных решений, обеспечение взаимодействия локальных механизмов, организацию и регулирование, и завершаются контролем и внедрение системы мониторинга внутреннего и внешнего среды обеспечивающих жизнеспособность предприятия.

Ключевые слова: развитие, система, управление развитием, механизм, формирование, предприятие, система управления.

The article is devoted to topical issues of formation of organizational and economic mechanism of development of agro-food enterprises. The terminology is systematized and a number of formulations are specified, in particular the concept of «organizational and economic mechanism». The economic mechanism should be considered one of the main components of the economic mechanism of the enterprise. This combination of economic methods, appropriate forms and methods with levers of influence on the economic processes carried out in the enterprise, reveal the basic conditions of activity and their relationship within the effectiveness of management processes. Organizational and economic mechanism is the basis of the economic mechanism and shows a deep objective basis, demonstrates a set of economic and organizational-administrative methods and levers that manage organizational-technical, production-technological, financial-economic relations and processes to effectively influence the activities enterprises. The social mechanism of the enterprise includes a set of ways, methods and techniques by which the professional, household, personal and other relationships of the personnel of the enterprise are improved. The grouping of prin-

ciples of formation of the organizational and economic mechanism of management of development of the enterprise depending on organizational and economic direction is carried out. Based on certain principles, the relevant functions of the mechanism are formulated, which provide goal setting, planning, evaluation, analysis and forecast of enterprise development, development and adoption of optimal decisions, guarantee of interaction of local mechanisms, organization and regulation, and complete control and implementation of internal and external monitoring system. environments that ensure the viability of the enterprise. The following interpretation of the organizational and economic mechanism of enterprise development is a set of interconnected methods, tools, means and levers, which by influencing organizational and economic processes satisfy the effective implementation of goals and objectives of enterprise development, contribute to effective changes in the latter due to factors internal and external environment.

Keywords: development, system, development management, mechanism, formation, enterprise management system.

Постановка проблеми. Основною метою господарської діяльності підприємства є одержання прибутку. Досягнення зазначеної мети в умовах розвинутого ринкового середовища можливо за умови ефективного господарювання суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечують виробництво та задоволення потреби споживачів конкурентоспроможною сільськогосподарською продукцією відповідної якості та за доступними цінами.

Тому господарювання суб'єктів агропродовольчої сфери повинно бути направлено на підвищення продуктивності праці та забезпечення конкурентоспроможності виробленої продукції, оскільки лише за цієї умови вони можуть вигідно реалізувати товар і одержати максимальний прибуток, який може бути направлений на соціально-економічні потреби та розширене відтворення виробництва. З приводу цього під ефективною господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств слід розуміти систему, яка має включати організацію процесів виробництва, зберігання, переробки та реалізації виробленої продукції. Досягнення таких цілей, безумовно, пов'язане з формуванням вискоелективних механізмів господарювання, серед яких важливе місце посідає організаційно-економічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти механізмів господарювання у різні часи розглядалися вченими-економістами. Однак конкретної інтерпретації значення організаційно-економічного механізму господарювання в науковій літературі не знайдено. Більшість вчених переважно досліджують дане поняття розчленовано, не пов'язуючи ці економічні категорії між собою.

Серед вітчизняних вчених слід відмітити праці з проблем формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств в агропродовольчій сфері В.С. Кушнірука, О.Ю. Єрмакова, В.П. Москаленка, Ю.А. Полтавського, О.М. Супруна, О.М. Тридіда, О.В. Ходаківської, Д.В. Шияна та ін.

В той же час існує ряд проблем, пов'язаних із зміною характеристик певних елементів організаційно-економічного механізму розвитку, та оновленням взаємозв'язків в його межах, і потребують подальших досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кардинальні зміни які пов'язані із динамічними процесами, які відбуваються в зовнішньому середовищі аграрних підприємств та значний вплив глобальних чинників потребують удосконалення методичних підходів до формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сутності та основних принципів формування організаційно-економічного механізму, який забезпечив би розвиток підприємств з урахуванням сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток та поглиблення ринкових відносин, поглиблення глобалізаційних процесів та ріст динаміки соціально-економічних перетворень потребують застосування нових підходів спрямованих на подолання внутрішніх протиріч функціонування соціально-економічних систем у відповідності до нових реалій господарювання поряд із визначенням ключових чинників які забезпечують їх розвиток, та проявляються через взаємодію вимог, які висуваються суспільством, загальносвітових викликів, дії економічних законів, різного роду протиріч які виникають на макро- й мікрорівні в процесі соціально-економічного розвитку. У такому випадку відносини, особливо виробничо-економічні, мають відповідати функціонуючому механізму, який дозволяє вирішити проблеми розвитку відповідно до сучасного стану підприємства, враховуючи вплив об'єктивних законів та вимоги суспільства.

Перш, ніж перейти до трактування поняття та змісту організаційно-економічного меха-

нізму, слід розглянути поняття «господарський механізм».

Аналіз наукової літератури джерел дає змогу засвідчити, що Москаленко В.П., Шипунова О.В., розділяють дані поняття [2, с. 20–22]. Вони вважають, що поняття «господарський механізм» є ширше, ніж «організаційно-економічний механізм».

Полтавський Ю.А. та Супрун О.М. вважають, що «господарський механізм – це система об'єктивно діючих і свідомо регульованих правових, організаційних і економічних важелів, які в сукупності визначають кінцеві результати господарської діяльності. До складу ринкового господарського механізму вони включають: державне регулювання діяльності, загальногосподарський механізм, внутрішньогосподарський економічний механізм. Системо-утворюючим ядром зазначеної системи виступає економічний механізм господарювання» [3, с. 376].

Економічним механізмом варто вважати однією із головних складових господарського механізму підприємства. Це поєднання економічних методів, відповідних форм та способів з важелями впливу на економічні процеси, що здійснюються у підприємстві, розкривають основні умови діяльності та їх взаємозв'язку у межах забезпечення ефективності управлінських процесів. Гнучкий характер економічного механізму відносно діяльності підприємства або підтримуючих процесів – це є визначною його особливістю.

Відповідно, елементами господарського механізму підприємства є правовий, соціальний та організаційно-економічний взаємопов'язані між собою механізми.

Організаційно-економічний механізм є основою функціонування господарського механізму і показує глибоке об'єктивне підґрунтя, демонструє сукупність економічних та організаційно-адміністративних методів та важелів, які здійснюють управління організаційно-технічними, виробничо-технологічними, фінансово-економічними відносинами та процесами для ефективного впливу на діяльність підприємства.

Соціальний механізм підприємства включає сукупність способів, прийомів та методів, за допомогою яких удосконалюються професійні, побутові, особистісні та інші взаємовідносини персоналу підприємства.

Що стосується правового механізму, то варто зазначити, що він має тісний зв'язок з соціальним та організаційно-економічним механізмами, оскільки визначає правила діяльності

підприємств, їх права, обов'язки та відповідальність перед суб'єктами економічної системи.

Взаємодія усіх трьох механізмів – рушійна сила розвитку та покращення господарського механізму суб'єкту господарювання загалом і його складових елементів зокрема.

Отже, господарський механізм може принести очікуваний ефект лише тоді, коли він враховує всю гамму економічних та соціальних інтересів в межах правового поля та уміло їх поєднує. Цей інструментарій є не що інше, як сукупність різних форм методів, за допомогою яких керуючий суб'єкт (держава, органи управління галузі, підприємства) цілеспрямовано впливає на об'єкт економічного управління – народне господарство в цілому, його галузі, підприємства.

Під формами слід виділити різні економічні категорії, завдяки яким які в господарському житті підприємства реалізується дія економічних законів – різні роду плани, показники, які їх характеризують, норми та нормативи, заробітна плата, премії, економічні оцінки ресурсів, ціни, податки, прибутки, фінанси, кредити та інше [6, с. 117].

Група вчених – В. Кушнірук, О. Єрмаков, О. Шебаніна – вважають, що організаційно-економічним механізмом є система економічних та організаційних форм і методів здійснення діяльності, що спонукає й призводить до зростання ефективності діяльності виробничих систем та спрямована на свідоме застосування економічних законів і досягнення намічених стратегічних цілей підприємствами [1, с. 9].

Складові організаційно-економічного механізму суб'єктів господарювання розглядаються окремо для визначення його характеристик.

Тридід О.М. вважає, що економічні механізми варто поділятися на: власне економічні, організаційно-управлінські, організаційно-економічні [5].

Сутність поняття організаційно-економічного механізму визначається на основі відповідних характеристик: елементна (у даному випадку механізм визначають система, що забезпечує організацію взаємозв'язків у розрізі її структурних елементів); функціональна (механізм окреслюють як поєднання напрямків діяльності підприємства, спрямованої на досягнення наміченої мети); процесна (у даному випадку механізм характеризують завдяки його дії для вирішення проблеми, тобто через формування та прийняття управлінських рішень).

Варто відзначити, що організаційно-економічний механізм доцільно розглядати у двох варіантах:

1) Організаційно-економічний механізм створюється свідомо і використовується людьми (за своєю суттю він суб'єктивний з цієї точки зору). Завдяки своїй суб'єктивності він включає не тільки економічні методи, але й неекономічні, а також форми та морально-психологічні чинники (моральне заохочення) та інші.

2) За своєю суттю даний механізм можна вважати об'єктивним, оскільки він відображає сутність виробничих відносин та дію об'єктивних економічних законів [4, с. 58].

Основними ознаками, що характеризують організаційно-економічний механізм варто визначити:

а) організаційний механізм є складовою економічного механізму, що в свою чергу виступає найважливішою складовою організаційно-економічного механізму суб'єкта господарювання;

б) організаційно-економічний механізм належить до складу відповідної системи, та поєднується з іншими механізмами у господарюючому суб'єкті як цілісна система;

в) виробничо-технологічний, організаційно-технічний та фінансово-економічний механізми відносяться до складових елементів організаційно-економічного механізму;

г) прийняття економічних управлінських рішень, що спрямовані на досягнення раніше поставленої мети суб'єкта господарювання;

д) підвищення економічної ефективності застосування потенціалу, що є кінцевою метою організаційно-економічного механізму, а також потенціал галузі є об'єктом впливу даного механізму [5, с. 42–44].

«Організаційно-економічний механізм за Лео Гурвіцом задає множину виборів економічних суб'єктів, кожний із яких пов'язується із певним результатом. У цьому сенсі механізм формує систему стимулів і наближається до поняття «економічний інститут». Цим учений намагався формалізувати поняття інституту на основі поняття організаційно-економічного механізму та усунути розрив між інституціональною теорією і теорією організаційно-економічного механізму. Проте, Інститут не може бути окремим механізмом. Л. Гурвіц зосереджує увагу на значенні інтеграції економічної теорії та теорії інститутів на розв'язанні проблем інституціонального проектування реформ: ефективний дизайн надбудов існуючих інститутів, нових інститутів, правил і механізмів примусу дотримання їх повинен містити у своїй основі аналіз поведінки людей у межах певних стимулів або механізмів» [8].

Механізмом розвитку підприємства визначають спеціалізований вузол механізму управління, що забезпечує динамічну зміну конфігурацій, що склалися, а також елементні складові господарського механізму. По іншому його можна розуміти як сукупність дій щодо ухвалення рішення, ресурсів і критеріїв, що дозволяють створювати нові механізми діяльності та управління з необхідними властивостями [5, с. 54]. Отже, механізм розвитку має тісний взаємозв'язок із підсистемами економічного і організаційного управління суб'єкта господарювання.

Слід зазначити, що механізм є найбільш активною частиною системи управління підприємства, яка спрямована на забезпечення цілеспрямованого розвитку і є сукупністю важелів та інструментів (засобів управління), що відповідають критеріям вибору й оцінки, передбачуваним наслідкам, орієнтирам та вимогам, що ставляться до процесу розвитку підприємства, при цьому враховується зміна етапів циклу розвитку; економічних і організаційних методів управління, які включають технології приведення в дію, прийоми, застосування засобів управління та способи.

Шиян Д.В. розглядає механізм, трактуючи його поняття наступним чином – це спосіб організації управління, який передбачає взаємозв'язок важелів господарювання, форм, принципів, засобів та методів, що передбачають досягнення цілей підприємства, які застосовуються комплексно з метою вирішення завдань для забезпечення індивідуальних, колективних та громадських потреб [7].

Розробку організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємств варто розпочинати із врахуванням принципів здійснення цього процесу. Тому групування даних принципів за організаційним та економічним спрямуванням демонструє рис. 1.

Принципами, які належать до групи організаційного спрямування варто віднести:

1) принцип системності має на увазі орієнтацію концепції організаційного розвитку з метою створення системи організаційного забезпечення підпорядкованої стратегіям розвитку підприємств та сформованим можливостям;

2) принцип цільової спрямованості – передбачає спрямованість концепції розвитку на забезпечення синергетичного ефекту організаційної взаємодії;

3) принцип мотивації має на увазі врахування мотиваційного аспекту організаційної взаємодії при реалізації концепції розвитку та її обґрунтуванні;

Рис. 1. Групування принципів формування організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємства

Джерело: узагальнено автором на основі [1; 5; 7]

4) принцип безперервності і надійності передбачає створення організаційно-господарських умов, при яких досягається безперервність реалізації цілей розвитку і стійкість;

5) принцип організаційної взаємодії передбачає забезпечення організаційної взаємодії усіх складових як цілісності;

6) принцип адаптивності передбачає гнучку своєчасну реакцію на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища;

До групи економічного спрямування варто віднести наступні принципи:

1) принцип інноваційного розвитку має на увазі орієнтацію суб'єкта господарювання на високі стандарти діяльності, прагнення до інновацій, а також якість продукції та сервісу;

2) принцип ресурсного забезпечення – передбачає залучення різного роду ресурсів (матеріальних, фінансових, людських, інформаційних) для забезпечення розвитку підприємства;

3) принцип економічності та ефективності – передбачає перевищення ефектів від активізації розвитку над витратами на його стимулювання;

4) принцип комплексності передбачає розвиток підприємства шляхом всебічного використання перспективних і вже існуючих ринкових можливостей, при цьому підтримуючи рівновагу внутрішніх і зовнішніх можливостей розвитку;

5) принцип урахування інтересів та потреб усіх зацікавлених сторін передбачає урахування інтересів та потреб працівників, держави та місцевих органів самоврядування, споживачів та економічних контрагентів, з якими співпрацює підприємство;

6) принцип екологічності – передбачає практичну реалізацію екологічних імперативів з метою захисту навколишнього середовища, а також виробництво якісної, екологічно безпечної продукції.

Дана систематизація зазначених принципів забезпечує універсальний підхід при формуванні організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємств різної галузевої приналежності.

Зазначені принципи визначають необхідність формулювання наступних функцій механізму [1, с. 228–229]:

– функція встановлення цілей, яка забезпечує безперервність процесу формування цілей дієвості механізму управління розвитком підприємства враховуючи залежність від уже існуючих зовнішніх і внутрішніх факторів, а також від концепції розвитку підприємства;

– функція планування, що передбачає функціонування механізму для розробки системи методів і засобів, які обираються для досягнення поставленої мети його функціонування;

– функція оцінки, аналізу стану та прогнозу розвитку підприємства;

– функція розробки і прийняття оптимальних рішень для управління розвитком підприємства, які враховують внутрішні обмеження і зовнішні конкурентні умови та відповідають етапу життєвого циклу його розвитку;

– функція гарантування взаємодії локальних механізмів, що забезпечує умови для безперервного функціонування загального механізму;

– функція організації, яка передбачає ефективне функціонування механізму управління розвитком підприємства як алгоритму, що формалізує процес прийняття рішення з управління розвитком підприємства до розподілу функціональних обов'язків працівників структурних підрозділів і їх компетенцій, а також до відносин їх співпідпорядкованості;

– функція регулювання загального механізму управління підприємством і його структурних елементів, що передбачає своєчасну зміну й удосконалення методів управління розвитком і засобів для підтримки обраного напряму розвитку суб'єкту господарювання, а також сталих режимів його функціонування;

– функція контролю, що передбачає вчасно знаходити різні відхилення від планових параметрів, заданих цільових настанов і критеріїв розвитку підприємства, які виявляються за допомогою розробки й впровадження системи моніторингу внутрішнього і зовнішнього середовища життєдіяльності підприємства.

На основі наведених вище визначень пропонується наступне трактування організаційно-економічного механізму розвитку підприємства – це комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів, засобів та важелів, які за допомогою впливу на організаційно-економічні процеси задовольняють ефективну реалізацію поставлених цілей і завдань розвитку підприємства, сприяють результативним змінам стану останнього завдяки дії чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

Висновки. Отже, розглянувши основні аспекти сутності та принципів формування організаційно-економічного механізму управління розвитком підприємств, можна зробити висновок, що нині є певна кількість недосконало вивчених питань, які дозволяють набувати подальшого розвитку та вдосконалювати основні аспекти у формуванні та реалізації організаційно-економічного механізму управління розвитком у підприємствах різних галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кушнірук В.С., Єрмаков О.Ю., Шебаніна О.В. Організаційно-економічний механізм ефективного ведення садівництва в аграрних підприємствах регіону : монографія. Миколаїв : МДАУ, 2009. 232 с.
2. Москаленко В.П., Шипунова О.В. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: научно-методическое издание. Сумы : Изд-во «Довкілля», 2003. 176 с.
3. Полтавський Ю.А., Супрун О.М. Ринковий механізм як система забезпечення ефективної діяльності аграрних підприємств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК*. 2004. Вип. 31. С. 375–380.
4. Павленчик Н.Ф. Економічний розвиток аграрних підприємств на засадах диверсифікації їх діяльності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 57–66
5. Тридід О.М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства : монографія. Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. 364 с.
6. Ходаківська О.В. Теоретико-світоглядні засади сталого розвитку соціально-економічних систем. *Сталий розвиток соціально-економічних систем в умовах глобалізаційних процесів : зб. наук. праць*. Київ, 2020. С. 116–120.
7. Шиян Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства : монографія. Харківський національний аграрний у-нт. ім. В.В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, 2011. 349 с.
8. Hurwicz, L. (1993). Toward a Framework for Analyzing Institutions and Institutional Change. In: *Markets and Democracy* (P. 51). S. Bowles, H. Gintis, B. Gustafsson (eds.). Cambridge : Cambridge University Press.

REFERENCES:

1. Kushniruk V.S., Ermakov O.Y., Shebanina O.V. (2009) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm efektyvnoho vedennya sadivnytstva v ahrarnykh pidpryyemstvakh rehionu [Organizational and economic mechanism of effective horticulture in agricultural enterprises of the region]: monohrafiya [a monograph]. Mykolaiv: MSAU, 232 p. (in Ukrainian)
2. Moskalenko V.P., Shipunova O.V. (2003) Finansovo-ekonomicheskyy mekhanizm promyshlennogo predpriyatiya [Financial and economic mechanism of an industrial enterprise]: scientific and methodological publication. Sumy: Publishing House «Environment», 176 p. (in Russian)
3. Poltavsky Y.A., Suprun O.M. (2004) Rynkovyy mekhanizm yak systema zabezpechennya efektyvnoyi diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv [Market mechanism as a system of ensuring the effective operation of agricultural enterprises]. *Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture: Economic Sciences. Market transformation of agro-industrial complex economy*, vol. 31, pp. 375–380. (in Ukrainian)
4. Pavlenchik N.F. (2019) Ekonomichnyy rozvytok ahrarnykh pidpryyemstv na zasadakh dyversyfikatsiyi yikh diyal'nosti [Economic development of agricultural enterprises on the basis of diversification of their activities]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 2, pp. 57–66. (in Ukrainian)
5. Tridid O.M. (2002) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm stratehichnoho rozvytku pidpryyemstva [Organizational and economic mechanism of strategic development of the enterprise]: monohrafiya [a monograph]. Kharkiv: KhDEU, 364 p. (in Ukrainian)
6. Khodakivska O.V. (2020) Teoretyko-svitohlyadni zasady staloho rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh system [Theoretical and ideological principles of sustainable development of socio-economic systems]. Sustainable development of socio-economic systems in the context of globalization processes: coll, science, works. Kyiv, pp. 116–120. (in Ukrainian)
7. Shiyani D.V. (2011) [Cyclicity in the formation of sustainable development of agriculture]: monohrafiya [a monograph]. Kharkiv National Agrarian University them. V.V. Dokuchaeva. Kharkiv: KhNAU, 349 p. (in Ukrainian)
8. Hurwicz, L. (1993). Toward a Framework for Analyzing Institutions and Institutional Change. In: *Markets and Democracy* (P. 51). S. Bowles, H. Gintis, B. Gustafsson (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.